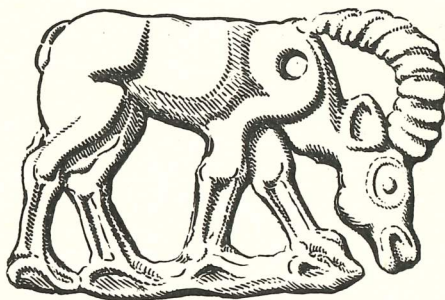

x
FRA
NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK

1940

KØBENHAVNS UNIVERSITET
Saxo-Instituttet
Fornhistorisk Arkæologisk Bibliotek

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MCMXXXX

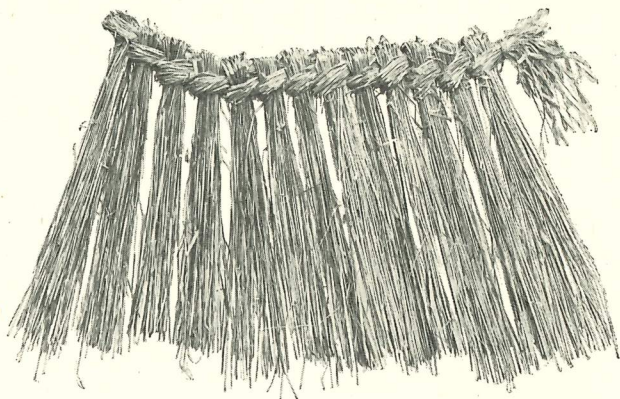

Fig. 1. Halmmaatte.

AF HALMEN OG I DYNEN

Af MARGRETHE HALD

DEN svenske Forsker Niels Lithberg har engang sagt, at „ett ömsesidigt studium av det egna landets arkeologi och dess etnologi är det, som skall kunna ge båda dessa forskningsgrenar en fastare styrka“, og prøver man at følge blot een Linie indenfor disse to vidtspændende Studieomraader, maa man sande hans Ord. Jo længere man sysler med den danske Tekstilkunst, des stærkere føler man den dybe Sammenhæng mellem vor Oldtid og vor gamle Bondekultur. Jeg har forsøgt paa disse Blade at samle visse Træk af Sengetøjets Historie; der kan selvfølgelig her kun gives en Skitse, saa fragmentarisk det Materiale er, som er os overleveret.

Døden er for det primitive Menneske en Fortsættelse af Søvnens, og Slægtskabet føles saa stærkt, at Søvnens og Dødens Gud hos Grækerne endog er Tvillingbrødre. Det vilde da være ganske naturligt, om den Maade, hvorpaa man indrettede Lejet for Liget, afspejlede Træk fra den levendes Soveplads. Naar Ligene i visse Grave fra Stenalderen er anbragt paa Siden med optrukne Ben, tør man vel slutte, at man i Hytten har sovet i denne Stilling; og naar Bronzealderens Folk findes liggende i Egekisten med en Kohud til Underlag og dækket med store uldne Tæpper, synes det nærliggende at antage, at Lejet i Bronzealderhusene, som vi endnu ikke kender, har været udstyret paa lignende Vis med et Underlag af Skind og med uldne Tæpper til at hylle sig i under Søvnens.

I flere af de Hustomter fra Jernalderen, som Professor Gudmund Hatt har undersøgt for Nationalmuseet, er der fundet Lerbænke langs Væggene, som Udgraveren tyder som Sidde- og Sovepladser. Den berømte svenske Botaniker Linné, som i 1750erne besøgte Øland og Gotland, giver fra denne Rejse en Beskrivelse af Boligforhold, som trods den store Afstand i Tid omtrent staar paa samme primitive Stade. Her stod langs Væggen hule Bænke, fyldte med Halm og dækket med lange Dynen. De brugtes til Siddepladser om Dagen og som Senge om Natten.

En Hustype, der minder om den, som nu herhjemme er blevet os bekendt gennem Udgravninger, finder man endnu i Brug paa Island. Efter Valtýr Guðmunds-sons Undersøgelser bestod Sovepladsen i lignende Huse i Sagatiden hos mindre bemidlede af en Forhøjning' paa Gulvet kaldt „Set“, hvor man laa paa tværs og sov. Pladsen var inddelt med Tæpper og Forhæng og belagt med Hø og Dyrehuder. Der kendes fra Jylland en Talemaade, som maaske kunde tyde paa, at en

Fig. 2. Seng med Omhæng, fra Bayeuxtapedet.

lignende Soveskik har hersket her i ældre Tid; den lyder: „Han er fra Dagnæs, der hvor de ligger paa tværs i Sengen.“

Pastor Junge omtaler i sin Bog „Den nordsjællandske Landalmues Karakter“, 1798, en simpel Træløjbænk, som Bønderne efter hans Mening var altfor glade for, og han anfører med Tilslutning Peder Syvs Rim:

„Hvo længe ligger paa sin Bet,
Han fanger lidet for sit Neb.“

en moralsk Sentens, der har sin Parallel i Havemals Ord om, at liggende Ulv fanger ej Bytte, og sovende Mand ej Sejr.

Skønt fritstaaende Senge var i Brug i Norge allerede i Vikingetiden, hvad Fundene fra Oseberg og Gokstad (Fig. 3) jo klart viser, synes løse Sengesteder dog ikke at have været almindelige paa Island i Sagatiden. Læser man Sagalitteraturen, faar man nærmest det Indtryk, at Sovepladsen hos de bedrestillede var en vægfast Seng. Man finder Beskrivelser af Senge, der er tømret op af stærke

Bjælker, og der tales om Senge, der er lukkede med „Skaader“. I en lukket Seng ligger Thorgrim, da han bliver dræbt af sin Svoger Gisla Sursson, og i en lukket Seng oppebier Egil Skallegrimsson Dødens Komme, da Datteren overlister ham og faar ham fra sit Fortsæt. Undertiden synes Sengen at have været som et helt Værelse for sig; saaledes fortælles i Vatndølasagaen om, hvorledes Kvinderne sidder inde i Alkoven og tager deres Hovedtøj paa. Af og til nævnes ved Siden af „Skaader“ ogsaa Sengeomhæng, og paa Bayeux-Tapetet, der er broderet kort efter Slaget ved Hastings 1066, ser man en saadan Seng med „Sparlagen“ (Fig. 2). Lignende Sengesteder finder man paa Kalkmalerier i danske Kirker (Fig. 4).

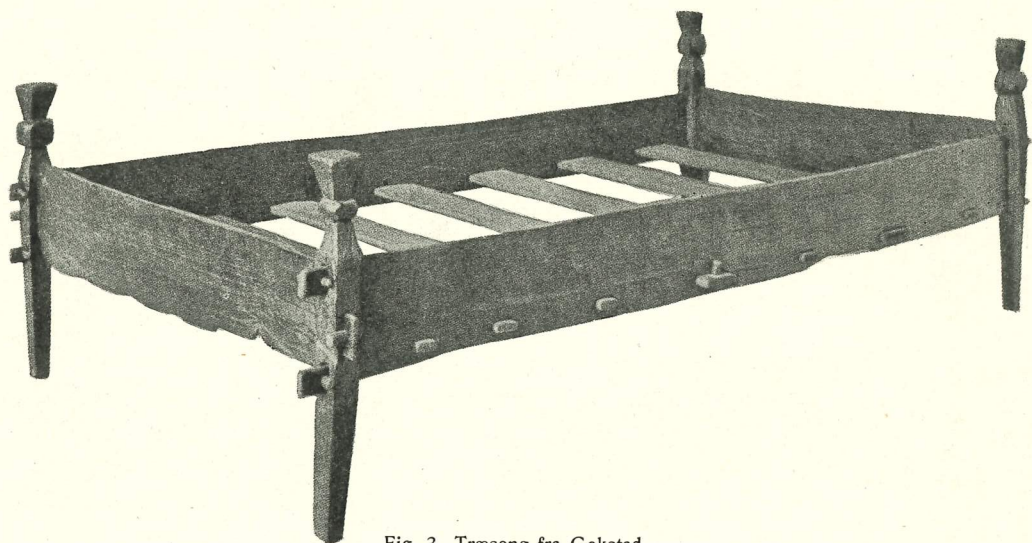

Fig. 3. Træseng fra Gokstad.

Det er med andre Ord Alkovesengen vi træffer her i de to Former, som ogsaa er kendt fra vore gamle Bondehjem; og vil man danne sig en Forestilling om, hvordan Lejet og Sengeklæderne har været før i Tiden, kan det i hvert Fald paa visse Punkter anses for forsvarligt at slutte tilbage fra Alkovesengens Indretning. I Østjylland havde de Alkovesenge, man kendte ved Udgangen af forrige Aarhundrede, Træbund, d. v. s. Tværlister eller løse Træbrædder, hvorpaa man lagde „Tag“; i Reglen var det Rughalm, der anbragtes med Straaets Længde efter Sengens Længderetning. Ovenpaa dette fulgte endnu et Lag Halm, som var rystet ud, og endelig derover et „Bredsel“, der vel oftest blot bestod af et gammelt tomt Dynevaar, som ikke mere kunde holde Fjer. To Underdyner hørte almindeligvis til her. Overdynen var ret kort, og der var i Regelen rigeligt med Hoveddyner og Puder, hvilket hænger sammen med, at man hyppigt halvvejs sad op og sov, og det er værd at lægge Mærke til, at Osebergdronningens Seng var saa kort, at et voksent Menneske ikke kunde ligge udstrakt i den.

I Vestjylland fyldte man Sengebunden op med Engtørv og Hø, men Lyng blev ogsaa anvendt; derved kunde man være saa uheldig at faa Hugorme til Huse, og efter Feilberg har man Eksempler paa, at en Ilderfamilie har installeret sig

hyggeligt i Sengen hos en gammel Kone. At Rotter og Mus, og Lopper og Lus var faste Indvaanere i Senge af denne Art, kan næsten betragtes som en Selvfølge; en Mindelse herom lever endnu i Udtrykket „at glo som en Sengerotte“.

I Norge skal man til Sengeunderlag have brugt Lyngris, der behandlede paa en ret kompliceret Maade. Risene blev beskaaret for den nederste grove Rod og derefter lagt i Enebærlud, som gjorde den sejt og elastisk. Efter at de var tørrede, stilledes de lodret paa Sengebunden med Toppen i Vejret, undertiden i to Lag. Herefter fulgte saa Langhalm, et Bredsel og andet Sengetøj.

Af Sagaberetningerne synes det at fremgaa, at man ved at beklæde Væggen bag Sengen har søgt at isolere mod Fugt og Kulde, og noget lignende finder man ogsaa ved de danske Alkovesenge. Det simpleste var at beklæde Væggen med Halm, som man slog fast; men man kunde ogsaa sammenfatte Halmen til en Slags Maatte (Fig. 1). Det foregaar paa en Maade, der er saa enkel, at den gerne kunde høre hjemme i Stenalderen (se Fig. 6). Morsomt nok finder man den samme Flettemetode levende den Dag i Dag i „Barnelegens Ethnologi“, anvendt til Fremstilling af Stole, Sivhatte (Fig. 5) og lign. simple Legeting. Planten, man fletter af, hedder Lysesiv (*juncus effusus*), fordi Marven af den forhen blev brugt til Væge i de gammeldags flade

Tranlamper, som i Formen minder om Lamperne fra Stenalderbopladsene.

Anvendelsen af Halm og Hø som Underlag i Sengene var ganske almindelig lige ned til vor Tid og kan maaske træffes her og der endnu. Vi kan spore dette i flere Talemaader: „At dø Straadøden“ var en uværdig Udgang af Tilværelsen for en gæv Kriger; „At komme højt paa Straa“ betegner en Fremgang i Livet, hvorimod „At komme af Dynen og i Halmen“ er et billedligt Udtryk for Tilbagegang. Men Halmen i sig selv var egentlig ikke noget Armodstegn. Naar Folkevisen skildrer Hr. Bjørns Frue som den onde Stifmoder i Strofen: „Hun tog fra dennem de Bolstre blaa, Hun lagde hans Børn i baren Straa“, da maa det erindres, at Bolstrene ikke har afløst Sengehalmen. Underdynerne laa oven paa Halmen, der fungerede som Madras.

Lagener til at lægge paa Sengene optræder i forskellige Materialer. Uldne Lagener — saakaldte „Hølsklæder“ — anvendtes meget i Vestjylland, troligt nok fordi man der havde mange Faar, medens Høravlen i Hedeegnene spillede en mindre Rolle paa Grund af Jordbundsforholdene. Men de fleste Steder foretrak man ganske naturligt Linnedlagener. Hvornaar disse er kommet i Brug, lader

Fig. 4. Middelalderlig Seng. Kalkmaleri fra Aal Kirke.

Fig. 5. Sivhat og Sivstol.

valg Udtryk for Tidens Farveglæde. Rødt har vel nok været meget yndet, men blaat er dog det fremherskende Udtryk i det poetiske Sprog; det er „de Bolstre blaa“, der forsøder ens Slummer, og „Kaaben blaa“, som Jomfruen svøber om sin slanke Statur, og dette er formentlig ikke tilfældigt, i hvert Fald viser Fundene, at den til Blaafarvning anvendte Vaidplante (*Isatis tinctoria*) fra gammel Tid har været kendt af Danmarks Befolkning, og Vaid skal iøvrigt være dyrket her i Norden som Kulturplante saa sent som i Begyndelsen af det 19. Aarh.

„Mange Dyner og Dynevaar er Velstandstegn i Bondens Gaard“, sagde man forhen i Østjylland, og det er nok ikke blot Prinsessens Ømskindethed men ogsaa Dronningens Velstand H. C. Andersen vil illustrere ved Hjælp af de mange Ederdunsdyner, hvorpaa han lader den stakkels gennemblødte Eventyrprinsesse faa sin urolige Søvn.

Sengetøjet var virkelig regnet for en paalidelig Maalestok for den økonomiske Tilstand i et Hus, og det er derfor i dobbelt Forstand af Interesse at faa at vide, hvad der i gamle Dage, f. Eks. paa Chr.IV.'s Tid kunde findes af Sengetøj paa en Bondegård. Et Skifte fra 1629 fra Han Herred, som Landsarkivar Sv. Aakjær venligst har stillet til Disposition, nævner: 2 smaa Bænkedyner, 2 flamske Hynder,

sig ikke fastslaa; de smaa Fragmenter af Lintøj, der forekommer i Oldtidens Gravfund, tillader ikke nærmere Bestemmelse. I Middelalderens Litteratur omtales derimod Lintøj saavel til Undertøj som til Klædning af Lig.

Af Puder har vi de første Spor i Jernalderen; i Juellingegraven fandtes en Del Rester af Dunhammer, som efter Sophus Müllers Tydning maa have udgjort Fyld til en Pude, og saavel i Jellingegraven som i den samtidige Grav fra Mammen ved Viborg er fundet Rester af Fjer, antagelig ogsaa stammende fra Dyner eller Puder; sidstnævnte Sted fandtes ogsaa en Rest af Pudevaar; men ellers maa vel Duepuden i Sct. Knuds Skrin i Odense Domkirke antages at være Indehaver af Rekorden som den ældste danske Pude, der kendes.

I Testamenter fra Middelalderen er hyppigt opført Senge med Tilbehør, idet Testator træffer Bestemmelse om, hvem der skal arve hans Seng. Testamenterne røber, at man har sat stor Pris paa Tøjer med stærke Farver, og saavel Sagaen som Folkevisen giver i et poetisk Ord-

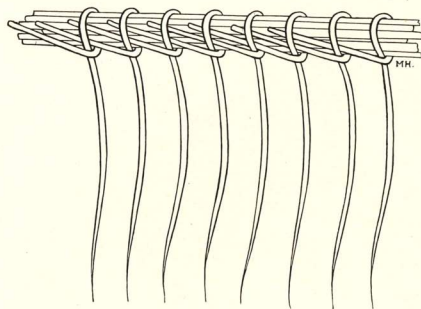

Fig. 6. Analyse af den til Halmmaatten og Sivhatten anvendte Fletning.

2 Ruhhynder, 4 hørgarns Lagener, 4 fyldte Puder, 2 Par hørgarns Pudevaar, 1 bredt gult Sengeklæde, et „Blat“ tærnet Drejls Sengeklæde, 1 tykt Sengeklæde. Her var vel ikke just Overflod, men man har set større Armod, og — hvis Boet efter Salig Lass Søffrensen af Draxgaard, der 1648 forlod denne Jammerdal, kan opfattes som Norm for, hvad et Bondehjem ejede, har der i hvert Fald ikke i paafaldende Grad været Mangel paa noget at hvile i. Han efterlod sig nemlig: 1 gammel Seng, som Drengen ligger i, 1 gl. hvid Bolsterdyne, 1 gl. Dyne, 1 gl. graa Vadmeldsdyne, 1 Læderdundyne, 2 gl. Læderpuder med Vaar, 3 Læderpuder med ingen Vaar, et Par Bolsterpuder med ingen Vaar, 1 hvid Bolsterhoveddyne, 1 Par blargarns Lagener, 1 tyndt Sengeklæde med rødt og gult Garn i, 1 gl. Drejlsengeklæde, Vaar til to Hynder, 4 sorte Ruepudehynder, 1 Par brogede Hynder, 1 Par Hynder med rød Klæde under, 1 gl. Bænkedyne med Læder under, 1 gl. Bænkedyne med Kalveskind under.

Det virker lidt overraskende med de to flamske Hynder paa en Bondegaard i Han Herred i 1629, men det viser jo Rækkevidden af den Paavirkning, vor Tekstilkunst har modtaget fra Flandern.

Fra 1579 er der bevaret et Brev, hvori Kongen lader tilsige en Række fornemme Damer at give Møde paa Koldinghus 14 Dage efter Paaske, medtagende deres Tapetserier og flamske Sengeklæder for at drage Vægge til en Fest. Naar Koldinghus ikke er selvforsynende, maa disse Sager være ret sjældne, og de skal ogsaa have været kostbare, men dette affødte naturligvis, at Imitationer hurtigt kom i Vælden. Betegnelsen „Flamskvævning“ er blevet Navn paa en bestemt Slags Gobelinteknik og borger ikke for, at det foreliggende Produkt selv nogensinde har set det Land, det skylder sit Navn.

En Betegnelse, som i denne Forbindelse er af større Interesse, er „Ruepude“ eller „Ruehønde“ (Fig. 8), idet vi her antagelig har en Parallel til det svenske Ord *Rya*, der er Navnet paa en Vævning med Flos, en Teknik, man mener oprindelig er opstaaet som Imitation af langhaarede Dyreskind. De ældste Eksempler, som vi ejer af denne Art Tekstiler, forekommer i Bronzealderfundene, en Mands-

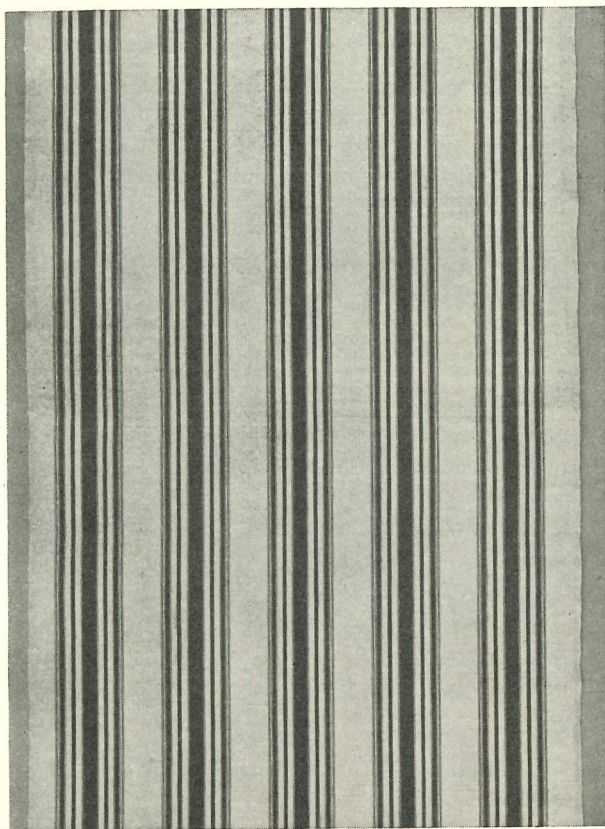

Fig. 7. Bolster (Underdynetøj) fra Als. Firskaflet enkelt Kiper med Sildebentstruktur. Hvidt og Blaat.

kappe og nogle Huer er paa Overfladen dækket af et ca. 1 cm dybt Lag af Traade, der hefter med et Sting i Stofbunden, men iøvrigt hænger frit. Her drejer det sig nu ganske vist om en Syteknik, men har man først Ideen, er det jo nærliggende ogsaa at udføre den i Væven.

I vore Nabolande og specielt i Sverige har man i stor Udstrækning brugt Flosvævninger i Sengene; hos os er de meget sjældne, d. v. s. vi kender dem foreløbig kun fra det slesvigske Omraade, og der har de været anvendt til Stolehynder, Agehynder, Hestetæpper o. l. Dansk Folkemuseum ejer dog et Eksemplar fra Skaane med Aarstal 1785.

Fig. 8. Rupude fra Skaane. Dansk Folkemuseum.

Der er sikkert god Grund til at opfatte de Ruehynder, som nævnes i de ovenfor omtalte Skifter for Floshynder. Flere Sprogforskere mener, at *Ru* og *Rya* er samme Ord, og oprindelig Navnet paa afplukket Uld — i Norsk findes det tilsvarende Verbum „rua“, det er at afplukke Løuld af Faaret, hvilket hos os vilde hedde at „ruske“. Udtrykket „Han ligger alt paa Ru“ betyder, at han ligger Lig; det er da nærliggende at tro, at „Ru“ egentlig betegner selve Dyreskindet, idet vi jo som omtalt har Dyrehuder, der vender Haarsiden opad, som Underlag i Egekisterne fra Bronzealderen.

Tøjer, der skal anvendes til Dyner, maa naturligvis først og fremmest være saa tætte og faste, at de kan holde Fjer og Dun; de Stoffer, som særligt egner sig hertil, kaldes *Olmerdug* og *Bolster*. Forskellen mellem dem defineres gerne saaledes, at *Olmerdug* er Overdynetøj, hyppigst vævet af Uld slaet paa Hør, og *Bolster* er Underdynetøj, der gerne er helt af Linnedgarn; men Bindingerne svarer iøvrigt sammen, og den, der bruges mest, er Femskaftsatin. Til *Bolster* væver man saaledes, at Trenden dækker Skuddet helt, hvorfor man taler om Trendsatin, og lader en eventuel Afstribning falde efter Tøjets Længderetning (Fig. 7). Ved *Olmerdug* lægges Striberne paa tværs, idet Skuddet dækker Kæden helt, og Vævningen kaldes da Skudsatin (Fig. 9). Ad direkte Vej faar vi ingen Oplysninger om, hvilken Væv-

ning, der tidligst er blevet anvendt til Dynevaar. Sagalitteraturen fortæller ganske vist baade om Dynen med Fjer og med Dun og bruger ogsaa Ordet Bolster, men dette giver ikke tilstrækkelig Klarhed om Vævningens Art; her maa Opmærksomheden ganske naturligt samle sig om den enkleste af de Vævemaader, som var kendt i Tiden, og som maa formenes at være i Stand til at præstere et Stykke Tøj, der var tæt. I de to anførte Bon-deskifter fra 1629 og 1648 tales om Sengeklæder af *Drejl*, og selv om Sengeklæder her maaske kan omfatte baade Tæpper og Uld-lagener og ikke just behøver at være Dynen, har Forekomsten af Ordet *Drejl* dog sin Betydning.

Drejl, som senere er blevet Betegnelse paa en bestemt Gruppe Dækketøj, er nemlig teknisk set beslægtet med de Dynetøjer, vi kender fra Almuevævningen. *Drejl* skal være afledt af middelneder-tysk *Drell* og oprindeligt kun have betydet en tretraadet Vævning, som utvivlsomt har været *Treskaftkiper*. Og dermed er vi naaet frem til noget konkret; thi *Treskaftkiper* kan paavises i nordiske Gravfund i alle Fald fra Vikingetid; den forekommer i de svenske Tekstiler fra Birka og hos os i Høvdingegraven fra Mammen, fra det 10. Aarh. Senere træffer vi den i to Mandsdragter fra Middelalderen, og af disse er i hvert Fald den ene saa tæt i Vævningen og dertil *valket*, at jeg tror, man maa regne med den Mulighed, at et saadant Stof kunde være anvendeligt til Dynen. I nyere Tid florerer *Treskaftkiperen* livligt i Bondevævningen. Farver Ejnar Hansen har venligst overladt mig nogle Prøver af Dynevadmæl fra Vejleegnen, og af disse var een vævet i *Treskaftkiper*. Stoffet var stærkt valket og havde nærmest Karakter af Hattefilt. En saa kraftig Valkning skal medføre et Svind af Tøjets Maal paa ca. 50 %.

Men ogsaa i linnede Stoffer bruges *Treskaftkiperen*. Henrik Steffens' Søster Magdalene, der var gift med Pastor Zeuthen, Skamby, har nemlig efterladt et fuldstændigt Regnskab over alt det, hun gennem et langt og tydeligt nok meget virksomt Liv har ladet „gøre i Værk“ til Præstegaardens Forbrug. Her nævnes fra 1824: $24\frac{1}{2}$ Al *treskaftet* Ulmerdug, $\frac{5}{4}$ Al br., hvortil medgik til Trending 4 Pund Hørgarn og til Islæt 4 à $4\frac{1}{2}$ Pund Blaargarn. Det kostede 6 Sk. at væve Alenen.

Fig. 9. Dynetøj af Olmerdug fra Als, tilhører Gdj. P. Schmidt, Lavnsby. Vævet af Landsbyvæver Johan Bonde, ca. 1890. Bund i hvidt, gult og graat, Mønster i blaåt, rødt og gult. Analysen viser Dobbeltsatin. 10 Skaft, 15 Skamler.

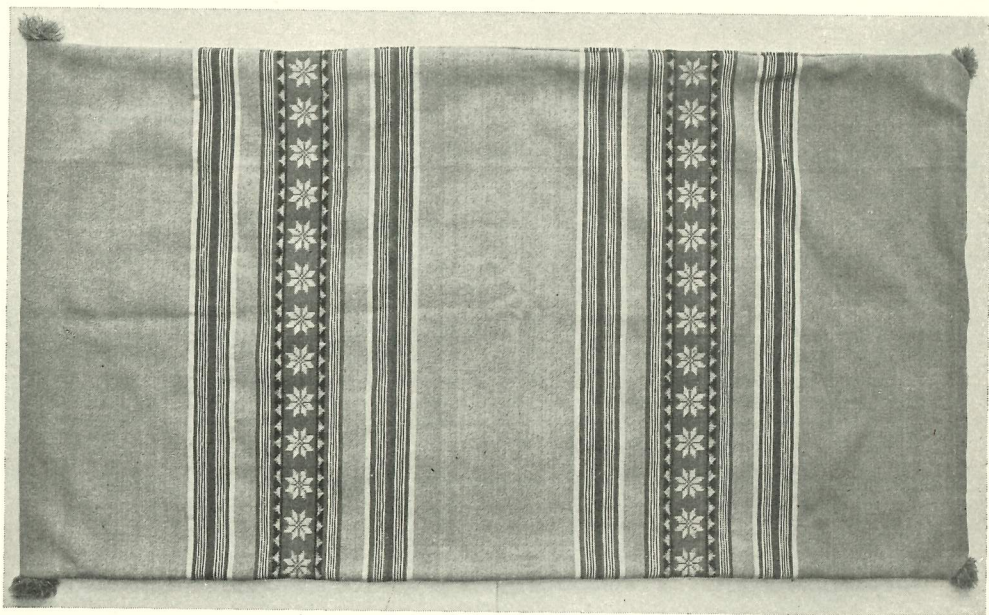

Fig. 10. Hoveddyne fra Vrigstedgaard, vævet til et Brudeudstyr 1864. Mønster i hvidt, rødt og blaat paa graa Bund. Bundvævet, syvskaftet Skudsatin. Mønstret for kompliceret for en almindelig Haandvæv.

„At trække i sribede Klæder“ var en Talemaade, der betød at gaa i Seng, hvilket kommer af, at Dynemønstrene i langt overvejende Grad er dannet ved Af-sribning i Farver. Det er vel den enkleste Form for Mønsterdannelse overhovedet, blot at lade Garnet paa den ene Led af Tøjet veksle i to eller flere Farver; og ved et Farveskifte paa begge Leder faar man Terner. Allerede den svenske Kappe fra Gerumsberget, dateret til yngre Bronzealder, er ternet; og ternede Tøjer kendes i Danmark fra et Gravfund fra 4. Aarh. e. Kr. F., og de træffes hyppig i Mosefund, der antagelig ogsaa er fra Jernalderen. — I Middelalderen har sribet Tøj været mere attraaet end det ensfarvede. I Sturlungasagaen læser man: „Samme Dag drog Torgrim i en Flok paa 15 Mand ud til Armarnæs, hvor Haakon Tordson boede. De søgte baade Gods og Hævn. Haakon var ikke hjemme, men de plyndrede der og bortførte 10 hundrede (Alen) brunstribet Vadmél, som Haakon havde bestemt for sin Udenlandsrejse.“ Her føler man bestemt, at selv om Blodet blev sparet, er Haakon dog ramt bitterligen.

Det synes saaledes ikke nødvendigt at søge udenlandske Forbilleder for vore hjemlige Dynemønstre, selv om man jo nok ved, at Stribemønstre ifølge deres Beskaffenhed er vidt udbredte og meget yndede ogsaa i andre Landes Folkekunst. For lige at nævne et Eksempel er Skørterne i de polske Kvinders Folkedragter syede af svære Uldstoffer, som er sribet af med kraftigt markerede Streger i stærke Farver. Men dette understøtter jo kun det, vi vidste i Forvejen, nemlig at Stribemønstrene er let tilgængelige og taknemmelige at dyrke, og *bliver* dyrkede i forskellige Kulturomraader; ensartede er de, men dog forskellige, idet de præges af Smag og Naturel hos de Folk eller i den Stand, hvori de forekommer.